

Vita a szocialista társadalomban lévő ellentmondásokról

KÁRPÁTI SÁNDOR

A szovjet filozófiai folyóirat, a „Voproszi Filozofii” hasábjain hosszabb idő óta vita folyik a szocialista társadalom fejlődésében levő ellentmondásokról. A vitát C. A. Sztjepanyan cikke nyitotta meg 1955-ben, aki az utóbbi évek szovjet filozófiai irodalmában elsőként veti fel és próbálja megoldani ezt a problémát.

Sztjepanyan kifejti cikkében, hogy mint minden társadalmi formációra, a szocializmusra is érvényes az ellentétek egységének és harcának törvénye, a szocialista társadalomban is vannak objektív ellentmondások. Ezek az ellentmondások, melyek egyrészt az adott szocialista termelési módon belül, másrészt a szocialista társadalmi léttel és tudattal szemben álló kapitalista maradványok közötti harcban nyilvánulnak meg, a fejlődés állandó forrását jelentik. Szembeszáll azzal a nézettel, hogy csak az ellentmondások leküzdése jelent fejlődést, míg maguknak az ellentmondásoknak a jelenléte egy szükséges rossz, csak negatív szerepet játszik. Sztjepanyan foglalkozik még cikkében a szocializmus ellentmondásainak jellegével és sajátosságaival, ezek leküzdésének módjaival, valamint ezen ellentmondások konkrét megjelenési formáival.

A cikknek élénk visszhangja volt és hatására termékeny vita bontakozott ki. Sztjepanyan cikkének pozitív jelentősége mindenekelőtt abban van, hogy szembeszáll azokkal a filozófusokkal, akik tagadták az ellentmondások létezését a szocialista társadalomban azon az alapon, hogy a szocialista társadalom törhetetlen és megbonthatatlan egysége állítólag kizárja bármilyen ellentmondás létezésének lehetőségét. Ezek a filozófusok ezzel az állásfoglalásukkal végeredményben tagadták az ellentétek egysége és harca törvényének érvényét a szocializmusban, és ezzel együtt e törvény általános érvényességét a természetre és a társadalomra egyaránt.

Az eddigi vita egyik pozitív eredménye az, hogy a résztvevők lényegében kivétel nélkül elutasítják ezt az antimarxista tételt és egyetértenek abban, hogy a szocialista társadalomra is érvényes az ellentétek egységének és harcának törvénye, a szocializmusban is vannak objektív ellentmondások.

Ismertetésünk nem terjed ki az egész vitára, csupán a „Voproszi Filozofii” 1957. évfolyam 3-as számában megjelent három cikkre: N. K. Sztjepanov (Bulgária): „A nem antagonisztikus ellentmondások jellegének kérdéséhez”; E. T. Lukina: „Nem az ellentmondások, hanem ezek legyőzése visz előre”; V. P. Rozsin és V. P. Tugarinov: „Az ellentmondásokról és a hajtó-

erőkről"; és az 1958. évfolyam 1-es számában megjelent két cikkre: F. K. Sorikov: „Hajtóerői-e az ellentmondások a szocialista társadalomnak?"; Sz. L. Manykovszkij: „Néhány megjegyzés” — vonatkozik, de egyben megkísérli az eddigi vita rövid összefoglalását is adni.

A vitában kialakult főbb problémákat a következő kérdések köré lehetne csoportosítani:

1. Milyen jellegűek a szocialista társadalom ellentmondásai és melyek ezen ellentmondások megoldásának útjai. A nem-antagonisztikus ellentmondások jellegének problémája.

2. Mi jelent társadalmi hajtóerőt, maguk az ellentmondások vagy csak ezeknek leküzdése? Pozitív vagy negatív hatással vannak-e ezek az ellentmondások a szocializmus fejlődésére?

3. Végül, melyek ezek az ellentmondások?

1. A vita egyik lényeges fő problémája, hogy milyen jellegűek a szocializmus ellentmondásai és milyen módon történik ezeknek a megoldása. A vita eddigi résztvevői szerint a szocializmus ellentmondásainak fő és meghatározó sajátossága abban áll, hogy ezek nem-antagonisztikus jellegűek. A nem-antagonisztikus ellentmondások jellemző vonása az, hogy ezek nem robbanásszerűen, hanem fokozatosan oldódnak meg, mert a szocializmusban az egész nép közös érdeke és nem az ellenséges osztályok összeütközése képezi az új és régi harcának alapját. Természetesen nem szabad leegyszerűsíteni a dolgot úgy, mintha a szocialista társadalomból hiányoznának az antagonisztikus ellentmondások elemei. A társadalmi tulajdon elherdálói, a burzsoá ideológia maradványai, a kémekek és árulók elleni harc antagonista jellegű.

A szocializmus ellentmondásainak második sajátossága az, hogy ezek a növekedés, a fejlődés ellentmondásai, szemben a mai kapitalizmus ellentmondásaival, amelyek a hanyatlás ellentmondásai.

Ezekből következik a harmadik sajátosság, hogy eltérően az összes szocializmus előtti társadalmi formációktól, a szocializmusban az ellentmondások leküzdése nem a termelési viszonyok megsemmisítéséhez, hanem ezek állandó tökéletesítéséhez vezet.

A szocializmus ellentmondásainak ezen sajátosságai határozzák meg a megoldás módjait is. A szocializmus ellentmondásainak megoldása fokozatosan robbanás nélkül történik, általában felső kezdeményezésre, de a nép aktív támogatásával, mindenekelőtt a társadalmi termelés tervszerű és arányos fejlesztése, a bírálat és önbírálat, valamint a nép alkotó kezdeményezése útján.

A szocializmus ellentmondásainak jellegével kapcsolatban felmerült az a probléma is, hogy a nem-antagonisztikus ellentmondások milyen jellemző tulajdonságokkal rendelkeznek. E kérdéssel kapcsolatban N. K. Sztjefanov (Bulgária) fejti ki véleményét.

Sztjefanov azt mondja, hogy egész sor szerző, amikor a nem-antagonisztikus ellentmondásokkal foglalkozik, mindenekelőtt arra mutat rá, hogy a nem-antagonisztikus ellentmondások szemben az antagonisztikus ellentmondásokkal, nem kibékíthetetlenek, azaz kibékíthetőek. Sőt néhány filozófus odáig megy, hogy ebben van a különbség az ellentmondás két fajtája között.

Sztjefanov megállapítja, hogy a marxi dialektika szerint a kibékíthetetlenlenség ismérve egyformán jellemző vonása minden ellentmondásnak, függetlenül attól, hogy antagonisztikus vagy nem-antagonisztikus jellegűek

van. A szocialista társadalom nem-antagonisztikus ellentmondásai is élesen kifejezett kibékíthetetlen jelleggel bírnak. Az a tény, hogy a szocialista társadalomra a nem-antagonisztikus ellentmondások a jellemzőek, semmi esetre sem jelenti azt, hogy a különböző egymást kizáró tendenciák harca nem lenne kibékíthetetlen harc. Ez a szocialista társadalom természetéből következik, amely eltérően a kizsákmányoló társadalomtól, nem békül meg a régivel, az elhalóval, ellenkezőleg, ennek radikális legyőzésére törekszik, és ily módon biztosítja az új, a haladó teljes győzelmét.

Például az újíto szellem és a konzervativizmus a pártosság és az apolitizmus, a társadalmi tulajdonnal szembeni régi, magántulajdonosi és az új szocialista viszonyok közötti ellentmondások jellegüket tekintve lényegében tipikusan nem-antagonisztikus ellentmondások és mint ilyenek a szocialista rend jellemzői. A szocialista társadalom életében még meglévő kapitalista csökevények azonban azokat a régi, negatív tendenciákat testesítik meg, melyek ki nem békíthető ellentmondásba keverednek az újjal, magával a szocialista rend lényegével, éppen ezért ezek a nem-antagonisztikus ellentmondások nem békíthetők ki egymással.

Tehát az a felfogás, amely szerint a nem-antagonisztikus ellentmondások nem kibékíthetetlenek káros, mert végeredményben az új és a régi kibékülését, más szóval a kibékíthetetlen dolgok egymással való kibékítését követeli.

Mindezekből nem következik, hogy elmosódik a határ az antagonisztikus és nem-antagonisztikus ellentmondások között. A kibékíthetelenség egyformán jellemzője az ellentmondások e két típusának, de ez a közös jellemvonás más és más konkrét értelmet és tartalmat kap az antagonisztikus és nem-antagonisztikus ellentmondásokban. Antagonisztikus ellentmondások esetén más jellege van az új és a régi közötti harcnak, és más akkor, ha nem-antagonisztikus ellentmondásokról van szó. Mint Lenin írta, a nem-antagonisztikus ellentmondások esetén is „van harc, de sajátos jellegű”.

2. A vita következő fő problémája azzal kapcsolatos, hogy a szocializmus ellentmondásai milyen szerepet töltenek be a termelés, a társadalom fejlődésében. Hajtóerői-e ezek az ellentmondások a fejlődésnek vagy csak ezek legyőzése viszi előre a társadalmat. Ezzel a kérdéssel kapcsolatban alakult ki a legélesebb vita és a legkülönbözőbb álláspontok kerültek felszínre. Vegyük sorba ezeket a nézeteket:

I. T. Lukina nem ért egyet Sztjepanyan azon tételével, melyben azt állítja, hogy a fejlődésnek nemcsak az ellentmondás leküzdése a forrása, hanem maga az ellentmondás, az ellentmondás léte is. Szerinte ez a nézet azért téves, mert amennyiben az ellentmondás szocialista társadalomban jött létre és ebben a társadalomban létezik, úgy megjelennek azok az erők is, melyek harcolni kezdenek ellene és a lehetőséghez képest leküzdésére törek-szenek. A létrejött ellentmondásnak a leküzdéséért vívott harc és maga az ellentmondás leküzdése az, ami a szovjet társadalmi és államrendet megszilárdítja.

Ha egyetérténénk Sztjepanyan álláspontjával, arra a következtetésre juthatnánk, hogy nem kell feltétlenül az ellentmondás leküzdéséért harcolnunk, mert hiszen már maga az a tény, hogy az ellentmondás létezik, egymagában is forrása a szovjet társadalom fejlődésének. A bírált tételből szerinte arra is lehet következtetni, hogy a szerző az ellentmondás leküzdésében valami végső eredményt, végrehajtást lát, ami után már nincs semmi tennivalónk. A valóságban azonban az ellentmondások néhány konkrét formáját sohasem

lehet végleg leküzdeni, mint ahogy nem érhetjük el az abszolút igazságot sem. Példaként a termelésnek az egyes konkrét történelmi korokban elért színvonalára és a szocialista társadalom tagjainak egyre növekvő anyagi és kulturális szükségletei közötti ellentmondást említi meg. Ezt az ellentmondást állandóan leküzdjük és állandóan újra termelődik. Itt nem lehet semmiféle végső eredményről, végkifejlelésről beszélni. Az ellentmondás leküzdésének ezt a formáját folyamatként és nem mint eredményt szabad csak felfognunk. Éppen ez a folyamat a szovjet társadalom fejlődésének forrása. Az adott ellentmondás önmagában nem viheti előre az ipar, a mezőgazdaság, a tudomány a technika stb. fejlődését. Csak az ellentmondás leküzdése során, a leküzdésért vívott harc során fejlődik a szovjet társadalom anyagi és szellemi élete.

Tehát Lukina álláspontját röviden cikkének címével foglalhatjuk össze: „Nem az ellentmondások, hanem az ellentmondások leküzdése visz előre”.

A következő álláspont, amelyiket ismertetni kell, V. P. Rozsin és V. P. Tugarinov álláspontja.

Ők „elsősorban azt a sok szerző szerint vitathatatlan és megfellebbezhetetlen gondolatot akarják bírálat tárgyává tenni, hogy minden fejlődésnek kizárólag az ellentmondások alkotnák forrását és hajtóerejét, hogy ez lenne az értelme az ellentétek közötti harc abszolút jellegéről szóló lenini tételnek”.

Rozsin és Tugarinov véleménye szerint az ellentétek egységéről és harcáról szóló törvény elsősorban a kapitalista társadalom ellentmondásainak elméleti analógiája, általánosítása és hasonmása. Ugyanakkor azonban a társadalom és a természet egyetemes érvényű törvénye is. Szerintük a marxizmus—leninizmus klasszikusai egyáltalán nem állították, hogy a fejlődés minden körülmények között kizárólag csak az ellentmondások alapján valósul meg. Úgy gondolják, hogy a fejlődést a dialektika valamennyi törvényének együttes hatása idézi elő. Emellett az ellentétek egységének és harcának helyesen felfogott törvénye az ellentétek egységének mozzanatát, azok megfelelését is magába foglalja, nem pedig csak harcot és azt, hogy egymást kölcsönösen kizárják. A törvénynek ez az oldala különös jelentőséget kap a szocialista társadalom fejlődésében.

A szocialista társadalomban az ellentmondás erői mellett, velük dialektikus egységben ott léteznek, fejlődnek és hajtják előre ezt a társadalmat a társadalom valamennyi területén megnyilvánuló harmónia, az emberek közötti egység, közösség erői is. A szocialista tábor erejének és hatalmának nem a belső ellentmondásokban rejlik a forrása, hanem az összes benne működő erők egységében és tömörülésében.

Rozsin és Tugarinov élesen szembeállítják a szocializmus hajtóerőit a szocializmusban levő ellentmondásokkal. Egy helyen azt írják: „Ismeretes, hogy társadalmunk hajtóerői a következők: erkölcsi és politikai egység (nem pedig a szovjet embereket politikai és erkölcsi kérdésekben egymástól elválasztó ellentmondások), a népek barátsága (nem pedig a nacionalista ellenségeskedés és harc), a szovjet hazafiság (nem pedig a burzsoá nacionalizmus züllesztő hatása) stb. Vajon a dolgozóknak a szovjet élet legkülönbözőbb területén harmonikusan és belső ellentmondások nélkül dolgozó közössége kevésbé fejlődőképes-e, mint az ellentétek és diszharmónia által marcangolt közösségek?”

A továbbiakban a szerzők bírálják egyik-másik szovjet filozófus nézetét, akik minden elmaradást, hibát, tévedést stb. mind egyetlen okra vezetnek vissza: az ellentmondásokra, mint a szocializmus egész fejlődésének egyetlen

hajtórugójára. Néha az ellentmondások közé sorolják a munkában mutatkozó összes tökéletlenségeket. Ezzel ők nem értenek egyet. A munkában, a népgazdaság irányításában észlelhető hibák — mondják a szerzők — nem objektív jellegűek, mert azok néhány dolgozó tevékenységében és abban gyökereznek, hogy nem elég öntudatosan, nem elég felelősségtudattal kezelik a rájuk bízott ügyet.

A továbbiakban kifejtik, hogy nem értenek egyet azokkal, akik az ellentmondásokban csak a pozitív oldalt látják meg, de nem veszik észre negatív és gátló hatásukat. Ha az ellentmondások csak pozitív szerepet játszanának, nem kellene harcot vezetnünk megoldásukért és leküzdésükért.

Cikkük végén azzal a felfogással szállnak vitába, amely a szocialista társadalom fejlődésében megnyilvánuló ellentmondásokat a hajtóerők rangjára emeli. Nincs szükség ilyen hajtóerőkre, amikor a szocialista társadalomnak olyan közismert hajtóerői vannak: mint a munkásszótály és a parasztság szövetsége, a szovjet társadalom erkölcsi-politikai egysége, a szovjet hazafiság stb., olyan társadalmi erők ezek, melyek megkönnyítik társadalmunk számára a már megérett szükségletek kielégítését, a munkában jelentkező ellentmondások, nehézségek és hibák leküzdését, és ezek viszik, hajtják előre a társadalmat.

Tugarinov és Rozsin cikkét bírálják F. K. Sorikov és Sz. L. Manykovszkij.

Sorikov cikke elején megállapítja, hogy a vita eddigi résztvevői általában elfogadták, hogy a szocializmusban vannak specifikus (nem-antagonisztikus) ellentmondások, melyek hajtóerői az új társadalmi formáció első szakaszának. De ezt a tételt Rozsin és Tugarinov, bizonyos mértékig Lukina is, bírálatnak vetették alá.

A szerzőknek az ellentétek egységének és harcának törvényével kapcsolatos álláspontjukra azt a megjegyzést teszi Sorikov, hogy a marxizmus klasszikusai, ha az ellentétekről, ellentmondásokról beszéltek, mindig összekapcsolták a fejlődéssel, változással.

A szerzők azon állításával kapcsolatban, hogy jobb az a kollektíva, ahol nincsenek belső ellentmondások, Sorikov megjegyzi, hogy olyan kollektíva, amelyben nincsenek dialektikus konfliktusok, komoly ellentmondások (nem a mindennapos veszekedésekről, perpatvarokról van szó), fikció, nem létezik. Minden kollektívában elkerülhetetlenül vannak élenjáró és lemaradó dolgozók, öntudatosabbak és kevésbé öntudatosak, több-kevesebb tapasztalattal rendelkezők. Végül az élő emberek mindig olyan emberek, amelyeknek különféle véleményeik, nézeteik, elgondolásaik vannak az általános feladatok megoldásával kapcsolatban. Mindez elkerülhetetlenül súrlódásokat, vitákat, bírálatot stb. szül és állandó mozgásban tartja a kollektívát.

Sorikov véleménye szerint nem helyes és nem tudományos dolog úgy felvetni a kérdést, hogy pozitív vagy negatív szerepet játszik-e az adott ellentmondás. Ez rossz szubjektivizmus. Az ellentmondás „fékező” hatásáról beszélni olyan, mintha mi a tömegvonzás törvényét szidnánk amiatt, hogy nem ad lehetőséget nekünk a gép nélküli repülésre.

Sorikov szembeszáll Rozsin és Tugarinov azon nézetével is, hogy nem helyes az ellentmondásokat a hajtóerők rangjára emelni. A szerzők által felsorolt hajtóerők egyáltalán nem zárják ki annak elismerését, hogy az ellentmondások is hajtóerői az új társadalmi-gazdasági rendnek. Tugarinov és Rozsin nem látja, hogy az új társadalom fejlődésében levő belső ellentmon-

dások — amelyeket ők nem hajlandók hajtóerőként elfogadni — az új hajtóerők (erkölcsi-politikai egység stb.) feltételező és buzdító momentumaiként szerepelnek. Ezenkívül maguk ezek a hajtóerők sem abszolútak, köztük, illetve bennük is vannak ellentmondások, különbségek, melyek legyőzése állandó feladat. Éppen azért kell a munkás-paraszt szövetséget, az erkölcsi-politikai egységet stb. állandóan erősíteni.

Sorikov végül megállapítja, hogy Rozsin és Tugarinov cikkük befejező részében lényegében maguk is elismerik azt, amit bírálnak, mikor azt mondják, hogy „társadalmunk objektív ellentmondásai állandóan és szükségszerűen új és új cselekedetekre buzdítják a népet és a pártot, és ebben az értelemben ezek a fejlődés forrásai”.

Manykovszkij rövid megjegyzéseiben szintén Rozsin és Tugarinov cikkét bírálja. Nincs igazuk, mondja, amikor kételkednek annak a tételnek az általános érvényiségében, hogy nincs és nem is lehet fejlődés ellentmondások nélkül.

Manykovszkij véleménye szerint Tugarinovék összekeverik a „forrás” és „hajtóerő” fogalmát. A szocialista társadalomban is az ellentétek harca a fejlődés forrása. A nép megoldja a keletkezett ellentmondásokat és a hajtóerők, amelyek segítik ezen ellentmondások megoldását — a szovjet társadalom erkölcsi-politikai egysége, a Szovjetunió népeinek barátsága, a szovjet hazafiság, a kommunista párt vezetése.

Ha mi elképzeljük, hogy a szovjet társadalom életének valamelyik területén nincsenek ellentmondások, akkor ez azt fogja jelenteni, hogy az emberek elégedettek a dolgok adott állapotával, nincs szükségük ezek megváltoztatására, a fejlődésre. Ellentmondások nélkül nincsen fejlődés. Ha pedig vannak ellentmondások, akkor szükséges ezeket megoldani, akkor színre lépnek a szovjet társadalom hajtóerői, amelyek közreműködnek az ellentmondások megoldásában, és ezzel előbbre viszik a szovjet társadalmat.

3. A vita leggyengébb része az, amelyik az ellentmondások konkrét megjelenési formáival foglalkozik. A vitacikkekre az jellemző, hogy elsősorban elvi, elméleti kérdésekkel foglalkoznak és csak ezek alátámasztására hoznak fel egy-két gyakorlati példát, egy-két konkrét ellentmondást. Ezen a téren csak Sztjepanyan cikke képez kivételt, aki konkrétan is foglalkozik az ellentmondásokkal.

Sztjepanyan a szocialista társadalom ellentmondásait két nagy csoportra osztja: a) a termelési módon belül levő ellentmondások; b) a szocialista társadalmi lét és a kapitalista csökevények közötti ellentmondások.

Az első csoportba tartozók közül mindenekelőtt a termelőerők és a termelési viszonyok közti ellentmondást emeli ki. Ennek az ellentmondásnak a sajátossága abban áll, hogy egyrészt a szocializmusban a termelési viszonyok elmaradása a termelőerők fejlődésétől nem vezet odáig, hogy a termelési viszonyok a termelőerők fejlődésének bilincsévé válnának, másrészt a termelési viszonyok különböző oldalai egyidejűleg öregednek el, de a kiöregedés mértékében mindig időben és tudatosan tökéletesednek, és azért állandóan megőrzik a fő hajtóerő szerepét.

A termelési módon belül levő ellentmondásokhoz tartozik még többek között a falu és a város, a fizikai és a szellemi munka közötti ellentmondás is, amely a lényeges különbség formájában jelentkezik.

A szocialista társadalmi lét és a kapitalista csökevények közötti ellentmondások fő megnyilvánulási formái a következők: bürokratizmus, a tár-

sadalmi tulajdonhoz való gondatlan viszony, az emberekhez való lelketlen viszony, nacionalizmus, kozmopolitizmus stb. Ezeknek a forrása a társadalom fejlődésének reális ellentmondásaiban és a szocializmus építésének sajátságos törvényszerűségeiben keresendő.

Külön meg kell említeni Rozsin és Tugarinov álláspontját a falu és a város, a fizikai és a szellemi munka közti ellentmondásokkal kapcsolatban. Ezek a filozófusok szembeszállva a vita többi résztvevőivel, azt állítják, hogy nincs ellentmondás ezek között a jelenségek között, mert a falu is a város is a kommunizmus felé vezető úton halad, a kommunizmusban megszűnik a lényeges különbség a fizikai és a szellemi munka között.

Íme ezek a nézetek kerültek eddig felszínre a szocialista társadalomban levő ellentmondásokkal, ezeknek a fejlődésben betöltött szerepével kapcsolatban. Az elmondottakból kitűnik, hogy még nem sikerült egységes álláspontot kialakítani, sőt a felvetett kérdésekben elég lényeges véleményeltérések vannak.

Ennek ellenére véleményünk szerint a vita eddigi eredményét pozitívan kell értékelnünk, mert jelentősen hozzájárul a felvetett fontos kérdések megértéséhez és tisztázásához.